

Демографічна ситуація в Україні як чинник впливу на соціальну безпеку

Визначено ступінь впливу демографічної ситуації в державі на соціальну безпеку. Спрогнозовано зміни основних складових демографічного розвитку та можливості досягнення ними рівня загроз соціальній безпеці. Обґрунтовано напрями вдосконалення механізму державного регулювання окремих аспектів соціальної безпеки у системі національної безпеки.

Ключові слова: демографічна ситуація, державне управління, соціальна загроза, механізм державного регулювання, соціальна безпека, національна безпека.

На нинішньому етапі державотворення стає очевидною неспроможність країни за допомогою застарілих, суто адміністративних механізмів розв'язати соціальні проблеми суспільства. Істотне відставання в державному управлінні соціальною сферою, її реформуванні з огляду на сучасні вимоги ринкової економіки значною мірою зумовлює загострення соціальної та, як наслідок, демографічної ситуації в державі. Мова йде не тільки про відтворення населення, загальну якість життя, а й про назрілу необхідність внесення змін у чинне законодавство України щодо вироблення дієвих механізмів державного регулювання у системі забезпечення соціальної безпеки загалом та її демографічної складової зокрема.

Дослідженням зазначеної проблематики в Україні займаються багато науковців, серед яких І. Гнибіденко, В. Гошовська, Л. Дорошенко, О. Колот, І. Курило, Е. Лібанова, О. Новікова, О. Палій, О. Рогожин, Г. Ситник, В. Скуратівський, В. Трощинський, П. Шевчук та ін. Серед зарубіжних дослідників демографічних аспектів соціальної безпеки слід назвати А. Волкова, О. Гідденса, В. Толстих, В. Серебрянникова, А. Хлоп'єва та ін.

Метою роботи є оцінювання стану і тенденцій демографічного розвитку України, визначення їх вагомості у контексті соціальної безпеки; обґрунтування напрямів удосконалення механізму державного регулювання окремих аспектів соціальної безпеки у системі національної безпеки.

Історичні події ХХ ст. негативно вплинули на демографічну ситуацію в Україні. Дві світові війни, індустріалізація, колективізація, Голодомор, депортація, репресії, Чорнобильська катастрофа, криза 1990-х років призвели до значних змін не лише чисельності, а й якості населення України. Дисбаланс показників смертності та народжуваності став помітним уже з 60-х років минулого століття, зменшився також середній вік українців. Були періоди стрімкого короточасного зростання народжуваності в Україні, якому значною мірою сприяли державні цільові програми. Однак слід зауважити, що процес погіршення якісного складу населення продовжується донині.

За висновками експертів, демографічна ситуація в Україні насамперед тісно пов'язана з економічною кризою. Варто зазначити, що нестача

більшості в економіці, політиці прямо й опосередковано позначається на соціальній, економічній та духовній сферах суспільства, зокрема спричинює невпевненість пересічного громадянина в завтрашньому дні. Демографічні процеси в Україні давно не є суто внутрішньою проблемою держави. Відкритість кордонів, можливість реалізації трудової діяльності з метою пошуку кращого життя зумовили значні масштаби трудової міграції населення.

Віднедавна в Україні більшість робочих місць знаходиться у містах, де зосереджено виробництво та послуги, а не у селах. Наявність робочих місць у великих містах, престижність і вища оплата праці стали вагомими чинниками прийняття людиною рішення щодо місця проживання та праці. Це у першу чергу впливає на розподілення населення на території держави, тому регіональні центри країни краще розвинені. Відомо, що внаслідок таких процесів значна частина сіл занепадає та вимирає, у невеликих містах поступово зменшується кількість населення через смертність, помірну народжуваність та відплив молоді до великих міст.

Проаналізуємо ринок праці України за січень – квітень 2010 року. Кількість незайнятих громадян, які перебували на обліку в Державній службі зайнятості, на 1 травня 2010 р. становила 472,4 тис. осіб. За допомогою у працевлаштуванні до цієї установи упродовж квітня 2010 р. звернулося 103,1 тис. незайнятих громадян порівняно з 96,3 тис. у попередньому місяці. Кількість зареєстрованих безробітних на 1 травня 2010 р. становила 455,0 тис. осіб, або 23,3% усіх безробітних працездатного віку, визначених за методологією Міжнародної організації праці. Серед них 10,7% втратили роботу з економічних причин. Допомогу по безробіттю отримували 72,9% осіб, які мали статус безробітного [5], тобто 27,1% зареєстрованих безробітних не отримували її взагалі. Кожний другий безробітний раніше займав місце робітника, кожний третій – посаду службовця, а решта безробітних не мали професійної підготовки.

Невідповідність попиту на робочу силу її позиції у професійно-кваліфікаційному та територіальному розрізі зумовлює значну міжрегіональну диференціацію зареєстрованого безробіття, найвищий рівень якого спостерігався у Житомирській і Полтавській областях (2,8%), а найнижчий – у

м. Києві (0,3%) [6]. Скорочення обсягів зареєстрованого безробіття у квітні 2010 р., що мало місце в усіх регіонах країни, поряд із діючими раніше факторами, пояснюється також змінами в організації контролю та обліку безробітних. Згідно з чинним законодавством, кожен зареєстрований безробітний має проходити щотижневий контроль у службі зайнятості. У разі порушення встановлених правил особа втрачає статус безробітного, а отже, і щомісячну матеріальну допомогу по безробіттю, нижча межа якої наразі складає 500 грн. Така соціальна незахищеність впливає на рівень соціальної безпеки населення.

Слід зазначити, що у першому кварталі 2010 р. середня тривалість зареєстрованого безробіття порівняно з відповідним періодом 2009 р. збільшилася на 1 місяць та на кінець березня становила 6 місяців. Проте кількість безробітних, які перебували на обліку в Державній службі зайнятості 12 місяців і більше, у січні – березні 2010 р. зменшилася на 36,2% і на кінець березня становила 40,5 тис. осіб, або 8,0% від загальної чисельності зареєстрованих безробітних [5]. Пояснити це можна лише тим, що після закінчення року перебування на обліку у центрі зайнятості безробітному припиняється виплата допомоги по безробіттю, а знову отримати статус безробітного він може тільки після дворічної перерви у разі працевлаштування в цей період.

За даними Держкомстату, попит на робочу силу продовжує зростати, хоча поки не вдалося досягти його минулорічного рівня. Кількість вільних робочих місць (вакантних посад), заявлених підприємствами, установами й організаціями до служби зайнятості, у квітні 2010 р. збільшилася на 3,5 тис., або на 4,7%, і на кінець місяця становила 76,6 тис. (у квітні 2009 р. – 85,1 тис.). Із зазначеної кількості вільних робочих місць (вакантних посад) 46,1% передбачалося для робітників, 37,0% – для службовців, решта – для осіб, які не мають професії. Із загальної кількості вільних робочих місць (вакантних посад) кожне шосте було на підприємствах переробної промисловості, восьме – на підприємствах сільського господарства, мисливства та лісового господарства та в державному управлінні, кожне дев'яте – на підприємствах торгівлі та ремонту автомобілів, побутових виробів і предметів особистого вжитку [5]. Тобто із 472,4 тис. осіб, які перебували на обліку на момент подання

заявок підприємствами, установами й організаціями, працевлаштованими за певних умов могли бути лише близько 16%.

На кінець квітня навантаження незайнятого населення, яке перебувало на обліку в Державній службі зайнятості, у цілому по Україні становило 62 особи на 10 вільних робочих місць (вакантних посад). При цьому спостерігається значна диференціація зазначеного показника у регіональному розрізі: від 3-х осіб у м. Києві до 375-ти осіб у Хмельницькій області. Серед працевлаштованих за сприяння Державної служби зайнятості у квітні 2010 р. жінки становили 41,0%, молодь віком до 35 років – 42,6%, більше половини зайняли місця робітників, 24,5% – посади службовців, 17,8% – місця, що не потребують спеціальної професійної підготовки. Розмір допомоги по безробіттю в середньому на одного безробітного становив 661 грн. та на третину перевищував її мінімальне значення (500 грн.) [5].

Ще однією з характеристик демографічної ситуації є природне скорочення населення. Існує ряд причин, що зумовлюють стійке зниження чисельності населення України, до яких належать: економічна криза, погіршення стану довкілля, криміногенна ситуація, зовнішня міграція, соціальна і духовна депресивність населення та ін. За даними Держкомстату, станом на 1 квітня 2010 р. в Україні проживало 45905,3 тис. осіб. Упродовж січня – березня 2010 р. чисельність населення зменшилася на 57,6 тис. осіб, або на 5,1 особи у розрахунку на 1000 жителів. Народжуваність за цей період зменшилася порівняно з відповідним періодом минулого року з 11,1 до 10,7 живонароджених у розрахунку на 1000 жителів, а смертність – з 17,0 до 16,2 особи. Наразі середня очікувана тривалість життя для чоловіків складає 63 роки, для жінок – 74 [5].

Темп природного скорочення чисельності населення за період 2006–2009 рр. демонстрував тенденцію до зменшення, проте вже за перший квартал поточного року порівняно з показником за минулий рік цей показник склав 35,8%. Тобто на кінець 2010 року можна прогнозувати скорочення чисельності населення на 230,4 тис. осіб, а на кінець 2015 року, за умов збереження чинної тенденції до скорочення, загальна чисельність українців може скласти 44641,6 тис. осіб (табл. 1, за даними [6] та розрахунками автора).

Таблиця 1

Скорочення чисельності населення України за 2006–2010 рр. та прогноз до кінця 2015 року

(тис. осіб)

Показник	Дата	1 грудня 2006 р.	1 грудня 2007 р.	1 грудня 2008 р.	1 грудня 2009 р.	1 квітня 2010 р.	1 грудня 2010 р. (прогноз)	Кінець 2015 р. (прогноз)
Загальна чисельність населення		46667,6	46398,1	46162,8	45982,9	45905,3	45752,5	44641,6
Скорочення чисельності щодо попередньої дати		261,9	247,9	209,9	160,8	57,6	230,4	1110,9

Значні резерви можливого зниження смертності у допрацездатних і особливо працездатних вікових групах, подолання затяжної економічної кризи, успіхи медицини у лікуванні широкого кола захворювань дають підстави розраховувати на ймовірність зниження показників смертності в Україні. Нині питома вага осіб віком 60 років і старше в загальній чисельності населення становить 21,4% і є однією з найбільших у світі. Якщо вікова піраміда міського населення характеризується більш-менш рівномірним розподілом допрацездатних, працездатних і післяпрацездатних контингентів, то у віковій піраміді сільського населення чітко виокремлюються дві групи – покоління людей, які народилися у період короткочасного підвищення народжуваності (середина 1980-х років), і покоління народжених у середині 1930-х. Більша частка дітей у сільському населенні порівняно з міським сприятиме певному омолодженню сільського населення у майбутньому [2]. Нині, як зазначає директор Інституту демографії та соціальних досліджень Е. Лібанова, для відтворення нації 10 українських жінок повинні народжувати 23–24 дитини, а фактично народжується лише 13. “Українська жінка не хоче народжувати – вона вийшла за межі родини і прагне соціально реалізуватися”, – вважає науковець [1].

Аналізуючи чинники впливу на демографічні процеси в державі, демографи пов’язують рівень народжуваності в Україні з рівнем матеріального достатку сімей. У теперішній час доходи сімей за збалансованого підходу до видатків не завжди задовольняють необхідні потреби сім’ї за наявної кількості її членів, що зумовлює необхідність планування дітонародження для української сім’ї [8]. Державна програма надання матеріальної допомоги у зв’язку з народженням дитини розміром 12 тисяч 240 гривень на першу дитину, 25 тисяч гривень – на другу та 50 тисяч – на третю дитину (та наступних) сприяла збільшенню народжуваності у сім’ях, що відкладали народження дітей до поліпшення економічної ситуації. Проте виплата зазначеної матеріальної допомоги наразі призупинена через нестачу бюджетних коштів. Українська економіка не може витримати соціально спрямований бюджет. А тому очікувати великих зрушень у фінансуванні програм, розроблених з метою розв’язання демографічних проблем, не варто.

Як показують результати досліджень, пізні діти у сім’ях українців та відкладення народження дітей пов’язані, насамперед, із житловими проблемами. За нинішніх економічних умов деякі сім’ї свідомо відмовляються народжувати другу дитину, пов’язуючи цю подію з покращанням економічного добробуту, зростанням доходів, збільшенням житлової площі. Державна програма з кредитування житла для молодих родин є недоступною для більшості громадян з різних причин, тому її заходи майже не впливають на рівень народжуваності. На

нашу думку, ефективно вирішення на державному рівні житлових проблем молоді сприятиме значному підвищенню дітонароджуваності в Україні [6].

В Інституті демографії та соціальних досліджень були виконані прогностичні розрахунки чисельності населення України за умови, що кожна жінка народжуватиме двох дітей (зазначимо, що в жодній країні Європи такого високого показника немає), а середня тривалість життя збільшиться на 13 років (тобто до рівня цього показника для Японії). І навіть за таких умов населення України скорочуватиметься. Таким чином, потенціал демографічного зростання у нас вичерпаний, зокрема через те, що серед українського населення багато осіб похилого віку та мало молоді (нині п’ятирічних дівчаток менше, ніж 75-річних жінок) [1].

За різними даними, щороку здійснюється близько 300 тисяч операцій з переривання вагітності. Сумарна кількість ненароджених (абортів) немовлят і народжених свідчить: Україна може вийти на показник народжуваності, що незначно перевищить смертність. Переривання вагітності є наслідком небажання народжувати дитину за несприятливих умов. Відіграє роль чинник незапланованості та неготовності народжувати через матеріальні труднощі, зокрема погіршення матеріального добробуту у зв’язку з народженням дитини, юний вік майбутньої матері, а також той фактор, що жінка не перебуває у шлюбі. Проте економічний чинник залишається найважливішим під час прийняття рішення про народження дитини. Державі слід взяти під контроль ситуацію з абортами у країні та регулювати їх на законодавчому рівні, відновити виплати матеріальної допомоги у зв’язку з народженням дитини, підвищувати культуру здоров’я жінок та населення у цілому [4].

Лише 9% вагітних жінок виношують дитину без ускладнень. Більшість із них отримують направлення лікаря для підтримання здоров’я під час вагітності в медичному стаціонарі. Погіршення стану здоров’я осіб жіночої статі спостерігається ще з дитячого віку. Лише 7% жінок віком 17–20 років можна вважати цілком здоровими. Отже, для забезпечення позитивних демографічних змін державі уже зараз слід подбати про якість здоров’я населення репродуктивного віку.

У контексті демографічної кризи варто окреслити і проблему розірвання шлюбів. За даними обстеження “Шлюб, сім’я та дітородні орієнтації населення України”, причиною розпаду шлюбу 27% респондентів називають конфлікт інтересів та відчуженість, 22% – нерозв’язані житлові та матеріальні проблеми. Чимало родин розпадається через зловживання алкоголем і вживання наркотичних речовин, насильство у сім’ї – у цьому зізналися 25% опитаних. Серед інших причин розлучень – подружня зрада, ревності, незадоволення інтимними стосунками (18%). У 2010 році спостерігається скорочення кількості укладених шлюбів

(на 10,7%), а також розлучень (на 5,5%) [6]. Українські шлюби з року в рік “дорослішають”. Такими є результати дослідження, здійсненого Інститутом демографії та соціальних досліджень, Українським інститутом соціальних досліджень ім. О. Яременка за ініціативи Благодійного фонду “Розвиток України” у квітні 2010 року (опитано 3200 респондентів у всіх регіонах України віком від 15-ти до 50-ти років) [3].

На загальній демографічній ситуації та працересурсному потенціалі населення також позначаються наслідки міграції здорового населення до інших країн. Безумовно, вплив людського потенціалу з України є негативним наслідком несприятливих умов, що в ній склалися. До інших країн від'їжджають працювати та на постійне місце проживання переважно здорові, молоді громадяни. Лише незначна кількість мігрантів повертається у зрілому віці без наміру створення в Україні сім'ї. Таким чином, українські мігранти сприяють розвитку економіки інших країн і там народжують

дітей. Країнами – споживачами трудових ресурсів України є: Росія, Польща, Німеччина, США, Португалія, Італія, Канада. Вважаємо, що утримати трудові ресурси в межах країни можна шляхом підвищення загального економічного рівня держави та добробуту населення [8].

За даними офіційної статистики, рівень міграційного приросту населення в Україні у першому кварталі 2010 р. порівняно з відповідним періодом минулого року зріс із 0,3 до 0,4 особи у розрахунку на 1000 жителів. Серед прибулих в Україну впродовж січня – березня 2010 р. іммігранти з країн СНД становили 78,4%. Серед вибулих із України 55,4% виїхали до країн СНД (табл. 2, за даними [5]). Можна спрогнозувати, що чисельність населення упродовж наступних п'яти років збільшиться за рахунок прибулих в Україну лише на 0,1%, хоча абсолютна кількість іммігрантів за вказаний період зросте приблизно в чотири рази. Водночас чисельність корінного населення України зменшиться на 554,6 тис. осіб, або на 1,2%.

Динаміка зовнішніх міграційних процесів за період 2006–2010 рр.

Таблиця 1
(%)

Дата	Показник	Частка прибулих (у загальній кількості прибулих)		Частка вибулих (у загальній кількості вибулих)	
		із країн СНД	із інших країн	до країн СНД	до інших країн
1 грудня 2006 р.		78,0	22,0	79,0	21,0
1 грудня 2007 р.		77,5	22,5	68,4	31,6
1 грудня 2008 р.		80,2	19,8	65,6	34,4
1 грудня 2009 р.		81,5	19,5	60,4	39,6
1 квітня 2010 р.		78,4	21,6	56,5	43,5

За даними таблиці можна спрогнозувати, що чисельність населення України впродовж наступних п'яти років збільшиться за рахунок прибулих в Україну лише на 0,1%. При цьому чисельність корінного населення України зменшиться відповідно на 554,6 тис. осіб, або на 0,12%. У найближчі 30 років перед Україною може постати проблема недостатньої якості та кількості трудових ресурсів. Як зазначає Е. Лібанова, “за останнє десятиріччя на 70% збільшились обсяги підготовки фахівців з вищою освітою, однак питома вага молодих фахівців з вищою освітою в державі знижується. Це відбуватиметься доти, доки конкурентною перевагою в Україні буде не якісна робоча сила, а її низька ціна. Якщо так триватиме, то через років п'ять у нас буде дефіцит не тільки кваліфікованої, а й будь-якої робочої сили” [2].

Інтенсивна зовнішня і внутрішня міграція українців безумовно позначаються на демографічній ситуації. За наявних низьких показників народжуваності як альтернативу для відтворення населення з метою забезпечення безпеки вчені-демографи пропонують часткове заміщення демографічного дефіциту населення майбутньої держави за рахунок зовнішньої міграції. Україна залишається привабливою для вихідців із менш розвинених держав середньоазійського регіону та

колишніх країн СНД: Молдови, Грузії, Узбекистану. Небезпека цього підходу до вирішення демографічних проблем полягає в тому, що маргіналізація представників інших національностей негативно позначається на збереженні та цілісності історичної української культури й традицій. Нелегалом із цих країн, насамперед азійських, притаманна дуже відмінна від європейської система цінностей. Іммігранти не розчиняються в корінному етносі, натомість створюють замкнені етнічні угруповання, що стають джерелом злочинності, наркоманії та інших негативних явищ. Їх перебування в Україні часто супроводжується порушеннями чинного законодавства, з ними пов'язують поширення небезпечних захворювань – ВІЛ / СНІДу, туберкульозу та ін. [4]. Країни Європи фактично пройшли цей шлях. Наслідки змішання культур, традицій, менталітетів значною частиною корінних мешканців цих країн наразі вважають негативними.

Ще однією небезпекою є низька якість трудових ресурсів, що прибувають. Водночас за низької оплати праці іммігрантів роботодавці з метою економії коштів обирають дешевшу робочу силу, залишаючи без роботи вітчизняних спеціалістів. Виходом із кризової ситуації, що склалася, може бути створення державної цільової програми регу-

лювання міграції за умови залучення науковців і фахівців-практиків до її розробки.

Запорукою якісного відтворення населення та подовження тривалості життя є здоров'я населення держави. В Україні набули значного поширення хвороби XXI століття – ВІЛ/СНІД та туберкульоз, наша держава посідає одне з перших місць із цих захворювань у Європі. Найгіршим є те, що діти, народжені з цими недугами, не зможуть бути потенційно здоровими батьками наступного покоління. Здоровому відтворенню нації також не сприяють такі негативні явища, як дитяча безпритульність, соціальне сирітство (покинуті діти) тощо [1]. Нині українці не є здоровою нацією. Шкідливі звички, соціальні хвороби – алкоголізм і наркоманія – відбирають здоров'я та життя переважно молодого покоління. За висновками науковців, українці вживають неякісну їжу та воду, недоїдають (останнє стосується переважно малозабезпечених громадян). Наслідком цього є народження ослаблених дітей, зростання рівня дитячої захворюваності, скорочення тривалості життя. Віднедавна на прилавках продуктових магазинів з'явилися харчові продукти, що містять генетично модифіковані організми. Вплив таких продуктів при регулярному їх вживанні на репродуктивну систему людини ще не досліджено, проте результати впливу на генотип інших живих організмів є негативним. Тому в разі поширення використання таких продуктів можна очікувати катастрофічних масштабних наслідків для населення держави. Розвинені країни відмовилися від вживання населенням таких продуктів та заборонили ввезення і вирощування їх на своїй території. На думку Л. Черенько, для забезпечення державної безпеки необхідно заборонити ввезення, вирощування та поширення товарів із вмістом ГМО на теренах України [7].

Заслугує на увагу проблема високого рівня смертності молоді, що особливо стосується чоловічого населення України. Однією з основних причин смертності цієї категорії населення є травматизм як на робочому місці, так і в побуті. Нещасні випадки не виробничого характеру значно впливають на демографічну ситуацію в державі. Так, за даними Держкомстату, в Україні через цю причину

щороку гине близько 70 тис. осіб та травмується понад 2 млн. осіб, з яких близько 365 тис. стають інвалідами. Щорічні втрати національної економіки, за оцінкою фахівців Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України, тільки внаслідок загибелі та травмування громадян у побуті перевищують 10 млрд. гривень, що складає більше ніж 2,5% валового внутрішнього продукту України [5]. Масштаби смертності від нещасних випадків невиробничого характеру в Україні втричі вищі, ніж у країнах Європейського Союзу та в інших розвинених країнах, і у 70 разів більші, ніж на виробництві, що становить значну загрозу національній безпеці в соціальній та економічній сферах, призводить до поглиблення демографічної кризи.

Отже, в Україні склалася вкрай негативна демографічна ситуація, що становить загрозу соціальній безпеці держави. Позитивне вирішення цього питання можливе шляхом упровадження концептуально нової державної сімейної політики, спрямованої на поліпшення становища сім'ї, повноцінного її розвитку, створення державою умов для виконання покладених на неї функцій. Слід запровадити нові державні та ринкові механізми щодо підвищення рівня та якості життя молодих сімей з дітьми, зокрема забезпечення гідної праці та її відповідної оплати, отримання й утримання житла, доступного і якісного медичного обслуговування та освіти, розширення меж пільгового кредитування, сприяння жінкам у поєднанні професійної діяльності і материнства тощо. Потребують також перегляду регулятивні механізми нинішньої міграційної політики України.

Перспективи подальших розвідок цього наукового дослідження полягають у розробці відповідних механізмів, що забезпечуватимуть зменшення соціальної та економічної нерівності населення, поліпшення житлових умов та стимулювання покращання демографічної ситуації в державі. Вони можуть стати підґрунтям для створення нових законодавчих проєктів або вдосконалення існуючих нормативно-правових актів, що регулюватимуть окремі аспекти соціальної безпеки населення України.

Список використаних джерел

1. Демографічні чинники бідності : [кол. моногр.] / за ред. Е. М. Лібанової. — К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2009. — 184 с.
2. Лібанова Е. М. Стратегічні пріоритети соціальної політики України в першій декаді XXI століття [Електронний ресурс] / Е. М. Лібанова // Парадигма соціальної політики України на зламі тисячоліть : міжнар. наук.-практ. конф., 30 жовт. 2007 р. : тези доп. — Режим доступу : www.usg.org.ua — Назва з титул. екрана.
3. Лібанова Е. М. Шлюб, сім'я та дітородні орієнтації населення України [Електронний ресурс] / Е. М. Лібанова ; Український центр соціальних реформ. — Режим доступу : www.ditu.ks.ua/2010-02-09-20-04-07/2010-02.../25
4. Мельник І. Демографічні фактори бідності / І. Мельник // Часопис соціально-економічної географії. — 2008. — Вип. 4 (1). — С. 147–152.
5. Офіційний сайт Державного комітету статистики України. Соціально-економічне становище України за січень – квітень 2010 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/> — Назва з титул. екрана.

6. Філіпенко І. Що цінує українська родина? [Електронний ресурс] / Філіпенко І. — Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua/203408/>
7. Черенько Л. М. Рівень життя населення України / Черенько Л. М. — К. : ТОВ “Видавництво “Консультант”, 2006. — 428 с.
8. Шаповал А. Комплексні чинники впливу на демографічні перспективи народонаселення України в період демографічно-економічної кризи [Електронний ресурс] / Шаповал А., Мартиненко Ю. — Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/1916/>

УДК 316.7:316.342.6

М. В. Ворона,
головний спеціаліст,

Міністерство праці та соціальної політики

Гендерні стереотипи: сутність, функції, наслідки

Досліджено гендерні стереотипи та їх вплив на сучасне суспільство. Проведено причинно-наслідковий аналіз зв'язку між гендерними стереотипами та явищами, що вони породжують. На основі проведеного дослідження запропоновано ряд заходів, що забезпечуватимуть реалізацію загальнодержавної політики у частині впровадження принципів гендерного паритету.

Ключові слова: *гендерний стереотип, гендерна професійна сегрегація, гендерні ролі.*

Кожне суспільство має свою сукупність традицій, моральних принципів та цінностей, що передаються від покоління до покоління та детермінують систему суспільних норм і моделей поведінки. Це явище об'єднує дві гендерні категорії та визначає соціальні статуси та ролі жінок і чоловіків.

Соціальні статуси – невід'ємна характеристика суспільства, що розглядається, зокрема, як соціальний розподіл громадян за штучно сконструйованими класами, що визначають позицію людини у процесі взаємодії з іншими людьми. Гендерні ролі передбачають соціально сконструйовану поведінку жінок та чоловіків, зумовлену соціально-культурними, а не біологічними чинниками.

Загальні норми поведінки чоловіків та жінок є складовими культури кожного суспільства, та містяться в уяві кожного соціалізованого в ньому індивіда. Ці усталені уявлення стосовно того, що мають відчувати та робити чоловіки й жінки, називають гендерними стереотипами. Дослідники зазначають такі два безперечні факти: існування сильних гендерних стереотипів та їх прийняття членами тієї групи, щодо якої вони діють. Сила цих стереотипів є значно більшою, ніж інших стереотипів за ознаками етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання та ін. [5].

Питання гендерних стереотипів, їх впливу на сучасне суспільство досліджуються багатьма фахівцями та вченими, однак наразі розробка як теоретичних, так і практичних аспектів цієї проблематики не є вичерпною і достатньо системною. У більшості робіт і російських, і українських дослідників розглядаються деякі аспекти становища жінки у суспільстві, зокрема сучасні проблеми жіночої зайнятості та залучення жінок до системи ринкових відносин (роботи Є. Бузницької, Т. Мельник, Л. Ржаниценої, Г. Сілласте). Ця проблема також є об'єктом наукових інтересів багатьох відомих українських та зарубіжних психологів і соціологів, таких як М. Арутюнян, М. Баскова,

© М. В. Ворона, 2010

С. Бем, Т. Гурко, К. Джеклін, А. Ерхард, І. Кленіна, Л. Колберг, Н. Лавриненко, Е. Маккобі, Н. Смелзер та ін.

Метою роботи є сутнісно-змістовний аналіз гендерних стереотипів, дослідження їх функцій та впливу на розвиток соціально-трудова відносин.

Дослідниця гендерної проблематики Л. Павлюк тлумачить гендерні стереотипи як стійкі уявлення про риси, якості, можливості та поведінку статей. Стереотипи тісно пов'язані з гендерними ролями, закріпленими через систему культурних норм як функціональні спеціалізації чоловіка і жінки у суспільстві [8]. У певному сенсі поняття “гендерні стереотипи” обґрунтовує саму концепцію гендера, що відкрито (імплицитно) спирається на конструктивістську логіку. Гендер, на відміну від статі, яка є сукупністю біологічно заданих констант, характеризує “соціальні очікування” щодо представників групи за статтю. До найрадикальніших конструктивістських елементів гендерної теорії належить твердження про те, що трансформація біологічного у соціальне здійснюється через “набір умовностей”, а отже, сам гендер, або “соціальна стать”, – це продукт “договору”, “гри”, “випадку”, конвенційності, навіть історичної потреби, але у жодному разі не біологічної неминучості [8].

Гендерні стереотипи не завжди можна однозначно визначити як конструктивні чи деструктивні, оскільки їхні прояви можуть бути як позитивними, так і негативними за своїми наслідками для суспільства в цілому та його окремих членів. Як узагальнені уявлення про чоловіків і жінок ці стереотипи проявляються насамперед як гендерно-рольові, що стосуються прийнятності різноманітних ролей та видів діяльності для чоловіків і жінок, а також як стереотипи гендерних рис, тобто психологічних та поведінкових характеристик, притаманних чоловікам і жінкам [7].

Стереотип є важливим фактором детермінації життєдіяльності окремих індивідів та їх спільнот [1]. Він виступає реальним засобом відтворен-